

KÖNYVTÁRI HUNGARIKA DOKUMENTUMOK BIBLIOGRÁFIAI REGISZTRÁLÁSÁNAK KERETTERVE

Második rész

A könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálása kerettervének első részében — a külön bizottság (elnök: Havasi Zoltán, tagok: Borsa Gedeon, Komjáthy Miklósné, Rózsa György, Szentmihályi János, Vízkelety András) munkájának első szakaszában — az OSZK hungarikum meghatározása szerinti első kategóriák keretei között maradtunk, vagyis a nyelvi és területi (I—II.) hungarika kategóriákkal foglalkoztunk kezdetektől jelenünkig.

A keretterr első része a kéziratok és nyomtatványok különféle típusaira vonatkozóan — a kezdetektől napjainkig — a következőket vizsgálta meg: A) milyen bibliográfiai (katalógus-) munkákat történtek a múltban, B) a mai feltételek mellett milyen munka elvégzése van folyamatban és mi várható, C) végül javaslatokat tettünk a (hosszú távra) tervezett vállalkozásokra.

A keretterr első része ígérte, hogy a második részben kerül sor a minket érintő, az ország határain kívüli kéziratok és a külföldi magyar vonatkozású nyomtatványok regisztrálási helyzetének áttekintésére, a nyilvántartásokra vonatkozó javaslatok ki-munkálására.

A keretterr második részének kidolgozása közben is egységes koncepció következetes érvényesítésére törekszünk, még akkor is, ha a dokumentumok (kéziratok, nyomtatványok) különbözősége nehezíti a közös keretbe foglalást. A bibliográfiai regisztrálást ebben a fejezetben is gyűjtő kifejezésnek tekintjük, amely a nyilvántartásokra, azok kiegészítését célzó kutatásokra, valamint a publikációk megszerkesztésére egyaránt vonatkozik.

Már az első részben tárgyalt, a Magyarországon levő kéziratok kérdésének vizsgálatakor is kitént, hogy a kéziratok lelőhelyeinek felderítése és az egyes darabok nyilvántartása nem követheti mindenben a nyomtatványok bibliografizálásának módszerét. A Magyarország jelenlegi határain kívül levő kéziratok regisztrálására irányuló törekvésekben még inkább kell bizonyos sajátosságokkal számolnunk. (Az MTA—KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága elnökének egyetértésével a külön bizottság munkájába bevontuk e kérdés kiváló szakértőjét: Csapodi Csabát is.) A kéziratokra vonatkozó fejezetben nem tudjuk követni a tárgyalás eddigi tiszta szerkezetét (ti. az eddig végzett munka, a folyamatban levő tevékenység és a javaslatok sorrendjét), az a kérdés más metszetekben történő megvilágítást követelt, ám a fejezet szerkesztésében mégis megközelítően az eddigi csoportosítást (A, B, C) alkalmaztuk.

A magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok (Hung. III—IV., személyi-intézményi, tartalmi hungarikum) gyűjtésének, bibliográfiai regisztrálásának és publikálásának az eddigi szempontok szerinti kidolgozása is sokkal bonyolultabb feladat, mint a hazai anyagé. Ezért a „Nyomtatványok” fejezetben ugyan korszakbontás nélkül egybeöleljük az áttekintést a kezdetektől napjainkig, de külön vesszük a személyi-intézményi hungarikum ügyét és külön a tartalmi hungarikumot.

KÉZIRATOK

A Magyarország jelenlegi határain kívül levő kéziratok

A) A jelenleg az országban levő kéziratok regisztrálásával egyenlő jelentősége van a határokon kívül őrzött hungarika-kéziratok feltárásának. Ismeretes, hogy a középkori magyar könyvvállomány legnagyobb része elpusztult. Ami fennmaradt, az is túlnyomórészt jelenlegi határainkon kívül található. Részint ugyanis az ország határai megváltoztak, részint pedig a XVI—XVII. században a háborús események miatt a kódexek egy részét külföldre menekítették. Ebből az anyagból a XIX—XX. század magyar kutatói már sokat feltártak, munkájuk azonban többnyire egyéni vállalkozás volt — személyes lehetőségeiknek megfelelően. Központilag irányított, szervezett kutatásra nem került sor.

Mind az anyag természete, mind a kutatás módja, mind pedig a kutatók felkészültsége, ill. felkészítése szempontjából különbséget kell tennünk a középkori és az újkori kéziratok között. (A középkori kutatások határevenként az eddigi gyakorlatnak megfelelően 1526-ot kell venni, az újkoron belül további időhatár felvétele nem látszik célszerűnek.) A középkori kéziratok esetében ugyanis a szerző és a téma magyar voltán kívül döntő fontossága van minden egyes példánynak (az illuminátor, scriptor, kötés,

eredet, előző tulajdonos miatt), ezért elkerülhetetlen a gyűjtemények példányonkéntⁱ átvizsgálása.

Újkori kéziratok esetében a szerző és a tartalom mellett a példány vizsgálata csak kivételes esetben szükséges. Az újkori kéziratokkal kapcsolatos munka nagy része tehát a katalógusok átvizsgálására irányul.

B) Ez a munka évtizedekre szóló feladatot jelent, a katalógusok és gyűjtemények nagy tömegének átvizsgálását igényli. Szükséges ezért a tervszerű sorrend megállapítása. Mindenekelőtt sort kell keríteni elsősorban azokra a külföldi gyűjteményekre (könyvtárakon kívül esetleg múzeumok és levéltárak is szóba jöhetnek), és azokra, amelyek egykor Magyarország határain belül voltak, vagy amelyek Magyarországhoz ugyan sohasem tartoztak, de vele a történelem folyamán szoros politikai, ill. kulturális kapcsolatban álltak (Ausztria, Lengyelország, Csehország, Itália, Dél-Németország, Törökország). Különbséget kell tenni, hogy a volt magyarországi gyűjtemények minden darabját (mint proveniencia-hungarikát) kell regisztrálni, míg a külföldiekben csak a magyar vonatkozásúakat.

A külföldi kutatások előkészítéseként, ill. azokkal párhuzamosan jelentős feladatok elvégzésére van szükség már itthon is.

A munka első fázisaként mindenekelőtt megállapítandó: — melyek egyes országokon belül az átvizsgálandó gyűjtemények, — milyen katalógusok jelentek meg az illető gyűjtemény anyagáról, — mi az, ami ezek közül itthon hozzáférhető, — magyar részről eddig milyen kutatások folytak az illető gyűjteményben és ezek során mit tártak fel; ehhez nagy segítséget nyújt az OSZK Kézirattárában felállított, 1952 és 1964 között összegyűjtött kézirat-bibliográfia — mintegy 30 000 cédula; vö. CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája*. MKsz 1957. 282—287.; ezt a gyűjtést is folytatni kellene, — minden előzetesen verifikált hungarika-kéziratról készüljön központi kartotéklap; erre kerüljenek rá — ha szükséges — a helyszíni vizsgálat adatai, a mikrofilmenrendelés időpontja és a beérkezett film jelzete.

A publikált katalógusok döntő jelentőségéből következik, hogy ezek terén a magyarországi (budapesti) könyvtárakban fennálló hiányokat pótolni kell (ha másként nem megy, mikrofilmen), és az újabb megjelenő katalógusokat folyamatosan be kell szerezni. Kívánatos a fölös, kettős beszerzések elkerülése érdekében, hogy az OSZK és az MTA Könyvtára egyeztesse ilyen irányú beszerzéseit.

Ezeknek a munkálatoknak az elvégzésére kézirattárosi szakképzés és gyakorlat nem, csak megfelelő szakember irányítása szükséges.

A fentiek alapján gyűjteményenként készüljön jegyzék: — minden olyan kéziratról, amelynek hungarikum-voltára e katalógusok valamiféle pozitív ismérvet nyújtanak (pozitív jegyzék), — minden olyan középkori kéziratról, amelynek idegen voltát (bohémika, valahika, germanika stb.) e katalógusok nem bizonyítják, tehát ilyen adatok hiányában *lehetnek* magyarok is (negatív jegyzék).

Ugyanilyen szempontok szerint kell tanulmányozni minden, csak a helyszínen rendelkezésre álló cédulakatalógust vagy más segédletet is.

A folyamatos és sorozatos külföldi kiutazást előzzék meg az illető országban végzett rövid helyszíni vizsgálatok annak megállapítására, hogy melyik gyűjteményben milyenek a kutatási lehetőségek, milyen csak helyben használható (cédula-) katalógussal rendelkeznek, milyen a közép- és újkori kéziratok hozzávetőleges aránya, kb. mennyi időt igényel a tervezett munka.

Ilyen előzetes, tájékoztató bejárást kell végezni Szlovákiában, Jugoszláviában (dalmát kolostorok), Erdélyben, Lengyelországban, a történelmi Csehországban. Az osztrák kolostori könyvtárak állapotáról az ÖNB-ben kell tájékoztatást kérni.

Az előkészítő munkákkal párhuzamosan folytatni kellene a munkát a már megkezdett területeken (Bécs, München, Róma, Firenze), valamint a tájékozódó utaktól függetlenül olyan gyűjteményekben, ahol biztosan várható eredmény: — Szlovákia: a Matica slovenská Túrócszentmártonban; — Jugoszlávia: az egyetemi és az érseki könyvtár Zágrábban; — Lengyelország: a Jagello-könyvtár Krakkóan; — NDK: a Landesbibliothek Drezdában.

A helyszínen kutatók számára segédletként készüljön jegyzék az idegen nevű, de magyarnak számító potenciális szerzőkről, valamint a történelmi Magyarországhoz tartozó legfontosabb idegen nyelvű helynevekről.

A külföldi (elsősorban a szomszéd országokban levő) könyvtárakban, levéltárakban és múzeumokban őrzött hungarika-kéziratok központi nyilvántartásának elindításánál érdemes lenne összegyűjteni a közgyűjteményeink (OSZK, MTAK, OL stb.) mikrofilmtáraiban őrzött kéziratanyag adatait. Az elmúlt évtizedekben történész, irodalomtörténész stb. kutatók útjai nycmán tekintélyes mennyiségű mikrofilmet hoztak meg

ezek az intézmények, s ezek központi nyilvántartása kiegészíthetné a nyomtatott katalógusokból nyerhető adatokat, ugyanakkor megelőzné adott esetben a másodszori mikrofilm megrendelést.

Míndenzen munkálatokat az OSZK és az MTA könyvtára egymással kooperálva irányítaná és végezné külső szakemberek bevonásával. A középkorra vonatkozó kutatásokat az MTA megbízásából az MTA Könyvtára, az újkorra vonatkozókat pedig az OSZK fogná össze. Ilyen munkamegosztással történne a mikrofilmek beszerzése is.

C) *Javaslat*: A Magyarország jelenlegi határain kívül levő kéziratok regisztrálásának tervszerűbbé és szervezettebbé tétele érdekében az OSZK és az MTA Könyvtára kapjon az illetékes fórumoktól megbízást, ill. utasítást és anyagi feltételeket a B) pontban meghatározott és ütemezett, szakmailag átgondolt feladatok teljesítésének megkezdésére. A két intézmény készítsen részletes tervtanulmányt a külföldi kutatásokat előkészítő hazai regisztráló munkára, nyilvántartásokra és készüljön részletes kiutazási terv a rövid helyszíni vizsgálatok, majd a hosszabb időtartamú külföldi kutatások egybehangolása céljából.

NYOMTATVÁNYOK

A kezdetektől napjainkig

A magyar vonatkozású, külföldön keletkezett nyomtatványok bibliográfiai regisztrálásához szükséges helyzetelemzésnek igen összetett képpel kell szembenéznie.

Számolnunk kell például azzal a különbözőséggel, amely az 1801 előtti nyomtatványok és a 19–20. századi nyomtatványok között mutatkozik. Az újabbkori külföldi idegen nyelvű hungarikumok egyre növekvő mennyisége a gyűjtés és feltárás szempontjainak körülhatárolását, felderítési súlypontok kialakítását igényli. Felmerült a kérdés: lehetséges-e korszakhatárok nélkül egybeölelni kezdetektől napjainkig a külföldi nyomtatványok ügyét. Ezt választottuk mégis, mert a hazai anyag tárgyalásakor is ezt a szerkezetet alkalmaztuk.

Ezen a vizsgálódási fejezeten belül azonban mégis külön tárgyaljuk a személyi-intézményi hungarika (Hung. III.) kérdését és külön a tartalmi hungarikumot (Hung. IV.). Így két részben törtenik: — A) az eddigi eredmények, — B) a folyamatban levő munkák számbavétele, ám — C) a javaslatok együttesen kerülnek megfogalmazásra.

Személyi-intézményi hungarikum

A) Ha az eddigi eredményeket időrendben tekintjük át, akkor SZABÓ Károly — HELLEBRANT Árpád: *Régi Magyar Könyvtár 3. köt. Magyar szerzőktől külföldön 1480–1711-ig* megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve (1–2. Bp., 1896–1898.) jelenti a kiindulási alapot. Időrendben ennek folytatása PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája. 1712–1860.* Könyvészeti kimutatása a Magyarországon, s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak (1–4. köt. Bp. 1888–1892.), amely azonban színvonalban erősen az előbbi alatt marad. A jóval teljesebbnek mondható RMK. III. hiányosságára is jellemző, hogy az OSZK-ban az RMNY-csoport az elődök anyaggyűjtésének a felhasználásával és a legutóbbi időkben beszerzett adatok alapján még nem rendszeres gyűjtés eredményeképpen több mint ezer, bibliográfialilag ismeretlen ilyen kiadványt vett számba. Megemlítenő még itt a történeti értékű legrégebb kísérlet is: KERTBENY Károly: *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészete. 1441–1876.* I. füz. A magyar irodalom a világirodalomban. A magyar művek idegen nyelven önállóan megjelent fordításainak könyvészeti kimutatása (Bp. 1876.). A két világháború közötti időben készült egy kereskedelmi jellegű kiadvány is: *Magyarország a világirodalomban* (Bp. 1937.), amely a Magyarországra vonatkozó idegen nyelvű könyveknek és magyar írók idegen nyelvre fordított műveinek jegyzéke volt, ám erősen válogatottnak tekintendő. Ugyancsak válogatott, bár könyveket és folyóiratcikkeket egyaránt ismert a *Südosteuropa — Bibliographie 1945–1971.* (München). A személyi hungarikumok, a magyar nyelvű munkák fordításainak felderítésében segédeszközként használható egyetemes jellegű (nemzetközi) bibliográfia: *Index translationum. Répertoire international des traductions.* Paris, 1932–1940. Inst. of Intellectual Cooperation, majd: New series. Vol. 1.—. 1948.—. UNESCO;

Ha *nyelvek szerint* tekintjük át az eddig keletkezett magyar vonatkozású külföldi nyomtatványokra vonatkozó bibliográfiákat, a következők említendők: a n g o l i: SZENTKIRÁLYI JÓZSEF: *Hungaro-Britannica bibliographia. 1937–1942.* (Bp. 1944.); — CZIGÁNY Magda: *Hungarian literature in English translation, published in Great-Britain 1830–1968.* (London, 1969.); — *Chartoteca translationum alphabetica.* XIV. 7. Übersetzung ungarischer Autoren ins *Englische.* Zgt. hrsg. Hans Willi BENTZ. Frankfurt/M. 1954—; f r a n c i a: *Chartoteca translationum alphabetica.* XIV. 2. Übersetzung ungarischer Autoren ins *Französische.* Zgt. hrsg. Hans Willi BENTZ. Frankfurt/Main 1954—; d á n: LEFFLER Béla: *Magyar írók dán nyelven.* = Irodalomtörténet 3. (1914.) 215–220. l.; n é m e t: *Chartoteca translationum alphabetica.* XIV. 1. Übersetzung ungarischer Autoren ins *Deutsche.* Zgt. hrsg. Hans Willi BENTZ. Frankfurt/M. 1958—; o l a s z: *Chartoteca translationum alphabetica.* XIV. 4. Übersetzung ungarischer Autoren ins *Italienische.* Zgt. hrsg. Hans Willi BENTZ. Frankfurt/M. 1959—; o s z t r á k: GALAMBOS Ferenc: *Adatok a bécsi magyar emigrációs könyvkiadáshoz. (1919–1933.)* Bp. 1961.; o r o s z: RADÓ György: *Adalékok a magyar irodalom orosz bibliográfiájához.* Bp. 1949.; — RADÓ György: *Magyar irodalom oroszul. (1834–1959.)* Kézirat. Fol. Hung. 3171. — ZENCOVA, E.: *Vengerszkie avtorü.* Izdaniya v SzSzSZR v 1922–1963 gg. Moszkva 1964. A Eszsegodnik knigi évfolyamaihoz készült nyelvi mutatók alapján megállapítható magyarból fordított művek; s v é d: LEFFLER Béla: *Magyar írók svéd nyelven.* = Irodalomtörténet 3. (1914.) 67–71. l.

A magyar szépirodalom idegen nyelven segédeszközei: GULYÁS Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* Bp. 1915. Függ. 1. *Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum naplárnyűjteményében.* Bp. 1920.; — DEMETER Tibor: *Bibliographia Hungarica.* Magyar szépirodalom idegen nyelven. Bp. 1957–1958.; — Kéziratban több nagykönyvtárunkban megtalálható: DEMETER Tibor: *Bibliographia Hungarica.* Magyar szépirodalom idegen nyelven. 1800–1973. Bp. 1973., amelyet a szerző folyamatosan kiegészítésekkel lát el; gyűjtése a periodikában megjelenő fordításokra is kiterjed. — A Szerzői Jogvédő Hivatal megbízásából és közreműködésével az OSZK-ban teljességre törekedve elkészült és kiadásra került: FAJCSÉK Magda—SZILVÁSSY Judit: *Magyarországi irodalom idegen nyelven.* A hazai szépirodalom fordításának bibliográfiája. 1945–1968. közötti kiadások. Bp. 1975.

A bibliográfiák általában a szellemi közreműködőkre vagy intézményekre adnak felvilágosítást, a magyar személy vagy testület számára készült kiadványról vagy a kiadvány fizikai létrejöttében magyar közreműködésről, magyar possessorról csak kisebb résztanulmányok vannak; módszeres összefoglalás nincs.

B) A személyi-intézményi hungarikum kategóriában folyamatban levő *retrospektív* munkákra térve és az RMK III.-ról mondottakra visszautalva, megállapítható, hogy jelenleg e területen gyakorlatilag még nem folyik munka; jóllehet a tudományos közvélemény igénye e kategóriával szemben állandóan fennáll, sőt egyre növekszik. Az OSZK-ban az RMNY-csoport a hazai egyházi gyűjteményekben őrzött példányok regisztrálását végzi, amelyet 1978 végére feltehetően sikerül befejezni. Ennek kapcsán az RMK III. bibliográfiai adatkiegészítését és folytatását 1800-ig bizonyos mértékig gondolni kényszerül. Ez azonban még nem jelenti a szervezett foglalkozást.

Ami a *kurrens* feldolgozást illeti, öröndetes fejlemény, hogy 1971-ben megindult a külföldi folyóiratok magyar vonatkozású közleményeinek rendszeres figyelése és az adatoknak kurrens kiadványban történő közreadása: *Hungarica. Külföldi Folyóirat-szemle.* A Magyar Folyóiratok Repertórium negyedéves melléklete. Szerk. SZENTMIHÁLYI János. Közreadja az OSZK. 1971–1976. Ezen időszak alatt 28 — könyvtárban, tájékoztatási intézményben, tudományos kutatóintézetben dolgozó — munkatárs gyűjtése alapján, három szinten (bibliográfiai címléírás, annotált leírás, jelző referátum) ismertette a kiadvány a külföldi folyóiratokban megjelent tartalmilag magyar vonatkozású, magyar szerzőktől származó, főleg tudományos jellegű közleményeket, valamint a magyar vonatkozású és magyar szerzőktől származó munkák ismertetéseit. 1977-től *Hungarica Irodalmi Szemle* címmel jelenik meg. Tartalmában bővült a magyarországi könyvtárak által beszerzett idegen nyelvű, külföldön megjelent magyar vonatkozású könyvekkel (beleértve magyar szerzők külföldön, idegen nyelven megjelent műveit is). A kiadvány alapjául az OSZK Könyvek Központi Katalógusának anyaga szolgál. E változás a címléírás eddigi gyakorlatában is érezteti hatását. Az 1978-as 1. számtól kezdve a külföldön megjelent, hungarikáknak minősülő zeneműveket is ismerteti. (Hanglemez ismertetéseket eddig is közölt.) 1971–1976. között évente átlag 2400 tételt, 1977 óta átlagosan 3200 tételt dolgoz fel.

A jelenleg folyó regisztrálási munkák között említjük az általános, vegyes tartalmú újabbkori hungarika-adattárakat, feldolgozatlan vagy nem publikált *gyűjtemény-leírá-*

sokat. Ilyen pl. a két világháború közötti retrospektív bibliográfia cédula-kéziratából kiemelt nemmagyarországi nyomtatványok anyaga. A kb. 4–5 ezer bibliográfiai tételt tartalmazó — feltehetően hiányos — gyűjteményt az OSZK Retrospektív Bibliográfiai Osztályán őrzik. A szomszéd országok szerint csoportosított cédulaanyag az 1921–1935 évek könyvtermését tartalmazza. Említésre érdemes még a szocialista országok nemzeti bibliográfiái szolgáltatásairól szóló, 1958-ban Varsóban létrejött egyezmény, amelynek értelmében az egyes országok nemzeti könyvtárai kölcsönösen kicserélik a nemzeti bibliográfiákban szereplő, más országokra vonatkozó bibliográfiai leírásokat. Az OSZK Bibliográfiai Osztályán így módon mintegy 10 000 magyar vonatkozású bibliográfiai címleírást tartalmazó cédula gyűlt össze, amely anyag jelenleg feldolgozatlan.

Az OSZK — nemzeti könyvtári feladatainak megfelelően —, az ismert, elfogadott szabályzat (hungarikum-meghatározás) értelmében, a hungarikának minősülő nyomtatott dokumentumokat rendszeresen gyűjti és azokat *katalógusaiban* feltárja. A Gyarapítási Osztályon, a Bibliográfiai Osztályon, valamint az egyes különgyűjteményi részlegekben is *nyilvántartást* vezetnek a külföldön élő és publikáló magyar szerzőkről; ezek munkáinak rendszeres beszerzése (a lehetőségek szerint) folyamatosan történik. Az új szerzemények kurrens feltárása — mint már említettük — a Hungarika Irodalmi Szemle keretében megvalósul.

A magyarországi könyvtárak állományában levő XIX–XX. századi idegen nyelvű személyi-intézményi hungarikumok retrospektív feltárására — a magyar nyelvű irodalom fordításának nyilvántartására irányuló törekvéseken kívül — csupán egyes szakbibliográfiák vállalkoznak. Némely könyvtár, ill. intézmény (MSZMP Párttörténeti Intézet, Színháztudományi Intézet, Filmtudományi Intézet) gyűjteményében számos külföldi idegen nyelvű, magyar vonatkozású feltáratlan dokumentum van. E dokumentumok feltárását nehezíti, hogy azok nem különgyűjteményi kezelést kapnak. Az egyházi könyvtárakban különösen a külföldi magyar egyházközségekre vonatkozó idegen nyelvű, külföldön megjelent, bibliográfiailag feltáratlan anyag található.

Ha a szépirodalom jelenleg folyó feltárási munkálatait nézzük, ismét említendő az idegen nyelvű magyar szépirodalom folyamatos számbavétele. DEMETER Tibor: *Bibliographia Hungarica. Magyar szépirodalom idegen nyelven. 1800–1974*. Gápirat és Suppl. 16. Bp. 1975. Gápirat. Az Országos Széchényi Könyvtár tervbe vette (akadémiai cél-támogatással számolva) a *Magyarországi irodalom idegen nyelven*. A hazai szépirodalom fordításának bibliográfiája. 1969–1978. közötti kiadások — bibliográfiai anyaggyűjtését

Tartalmi hungarikum

A) Ha a tartalmi hungarika dokumentumok eddigi regisztrálási eredményeit vesszük számba, megállapítható, hogy a már meglévő feldolgozások többségében keveredik a tartalmi vonatkozás a személyi hungarika kategóriával. De végig e kérdés vizsgálata során számolnunk kell bizonyos átfedésekkel.

A tartalmi hungarika kérdéskörében átfogó bibliográfiai publikációk nem készültek, hanem helyettük csupán katalógusokra és részbibliográfiákra lehet támaszkodni. *Időrendben* a katalógusok közül a legfontosabbak: APPONYI Sándor: *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok*. 1. köt. XV–XVI. szd. 2. köt. XVII–XVIII. szd. (1720-ig). Bp. 1900–1902. — APPONYI Sándor: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. Bd. 1–2. München 1903, Rosenthal. — APPONYI Sándor: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. Bp. 3. Neue Sammlung. 1. XV. und XVI. Jahrhundert. Bd. 4. Neue Sammlung. 2. XVII. und XVIII. Jahrhundert. Besorgt von Lajos Dózsi. München 1925–1927, Rosenthal. — Az 1712–1800 közötti időszakban megjelent kiadványokat Petrik bevette ugyan nagy összeállításába (az előzőekben már lejegyeztük a 4 kötetet), ez azonban csak anyaggyűjtési kísérletnek tekinthető. — *Bibliographia Hungarica*. Verzeichnis der 1861–1921 erschienenen, Ungarn betreffenden Schriften in nicht ungarischer Sprache. Zgt. v. Ungarischen Inst. an d. Univ. Berlin. 1–4. Bd. Berlin, 1923–1929, de Gruyter. A kötetek alcíme: 1. Historica. 2. Geographica. Politico-economica. 3. Philologica. Periodika. 4. Register. A nélkülözhetetlen bibliográfia szerkesztője és kezdeményezője GRAGGER Róbert volt. *Kiegészítése*: Osteuropäische Bibliographie für das Jahr 1920–1923, 1–4. Jg. Leipzig — Breslau, 1921–1928. Miután kevés a jelentős mű, ezért a részvállalkozásokat is fel kell használnunk: *Magyarországra vonatkozó idegen nyelvű művek jegyzéke*. Közvetteszi a Magyar Külügyi Társaság. Bp. 1921. Említettük már

az 1937-ben megjelent kereskedelmi jellegű kiadványt: Magyarország a világirodalomban.

A magyar vonatkozású külföldön keletkezett könyvtári dokumentumok bibliográfiái regisztrálásának forrásai a rendelkezésre álló retrospektív és kurrens bibliográfiák. Közöttük: *What to read about Hungary. A selection of representative books on the history and civilization of Hungary.* Comp. by Klára Szőlőssy. Bp. 1937. Hungarian Quarterly. Ugyancsak leírtuk már az előző fejezetben a *Südosteuropa — Bibliographie*-t. Időrendi áttekintésünkben említünk még két újabb segédeszközt: *Bibliography on Hungary.* Comp. by Zoltán SZTÁRAY. New York, 1961. Kossuth Foundation. 101. p. (Hungarian Bibliography Series 1.) — BAKÓ Elemér: *Guide to Hungarian studies.* Vol. 1—2. Stanford, 1973. Hoover Inst. Press.

Nyelvek szerint: a n g o l: *The Béla Iványi-Grünwald collection of Hungarica.* Catalogue ed. with a short boigr. notice and with a bibliogr. of his writings by Lóránt CZIGÁNY. London, 1967. — SZENTKIRÁLYI József: *Magyar költemények angol fordításban.* Klny.: Angol Filológiai Tanulmányok IV. 1942. 217—294. p. — *The American bibliography of Slavic and East-European studies.* Ed. by J. T. SHAW. Vol. 1—4. Bloomington. Indiana University Publications. Slavic and East European Series. 1956—1959. *Folytatása:* American bibliography of Slavic and East-European Studies (évente megjelenő kiadvány). *Előzménye:* BYRNES, Robert Francois: *Bibliography of American publications on Central Europe.* Bloomington, 1957. XXX, 213 p. (Slavic and East-European Series 12.); f r a n c i a: A külföldi hungarika bibliográfiák egyik legjobb, bár régi alkotása: KONT Ignác: *Bibliographie française de la Hongrie.* (1521—1910.) avec un inventaire sommaire des documents manuscrits. Paris, 1913. Leroux. XVI, 325 p. Ismerteti azokat a szép-irodalmi műveket is, amelyeknek színhelye Magyarország. (Időrendi felsorolás.) *Kiegészítései:* LEVAL, André: *Supplément à la Bibliographie française de la Hongrie de I. Kont.* Bp. 1914. Ranschburg. — BARANYAI Zoltán: *Újabb adalékok Kont Ignác: Bibliographie française de la Hongrie-jához.* = Magyar Könyvszemle, 1918. 68—77. p. n é m e t: KERTBENY Károly: *A magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvszete. I. köt. Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. 1454—1600.* Ungarn betreffende deutsche Erstling-Drucke. Bp. 1880. — KERTBENY Károly—PETRIK Géza: *Magyarországi német könyvszet. 1801—1860.* A Magyarországbán és hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent német nyomtatványok jegyzéke. Bp. 1886. Az 1. r. az 1801—1830. évek. irodalma szakmutatóival. A 2. r. az 1831—1860. évek irodalmát tartalmazza. — PETERDT Ottó: *Schrifttum über Ungarn.* Kurzes Verzeichnis der in deutschen Sprache zugänglichen Werke über ungarisches Land, ungarische Geschichte und geistige Kultur. — Ungarische Jahrbücher 1938. o l a s z: PÁLINKÁS László: *Bibliografia italiana della lingua e letteratura ungherese.* Roma, 1943. r o m á n: VERESS Andrei (Endre): *Bibliografia română-ungară.* Români în literatura ungară și Ungurii în literatura română. (1473—1878.) Vol. 1—3. Bucuresti 1931—1935. Az anyagot időrendben dolgozza fel 1878-ig. Folytatása kéziratban 1920-ig. az MTA Könyvtárában. — BAKÓ Elemér—SÓLYOM FEKETE (Vilmos) William: *Hungarians in Rumania and Transsylvania.* A bibliographical list of publications in Hungarian and West European languages. Washington, 1966. Libr. of Congress.

Dokumentumtípusok szerinti keresztmetszetben vizsgálódva, a nem könyv jellegű egyéb dokumentumfajták tartalmi hungarika bibliográfiái az alábbi retrospektív kiadványokat, ill. közleményeket vehetjük számba: BLEYER Jakab: *Magyar vonatkozású német újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában. 1600—1711-ig.* = Magyar Könyvszemle, 1900. — HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718.* Bp. 1948. — EPERJESI Kálmán: *Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárban.* Szeged, 1928. — EPERJESI Kálmán: *A bécsi Hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke.* Szeged, 1929. — FALLER Jenő: *A bécsi Hadilevéltár tatatóvárosi vonatkozású rajzai és térképei.* Tata, 1938. — GLASER Lajos: *A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga.* Bp. 1933.

A tematikus jellegű hungarika bibliográfiák közül egyet említünk: BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban. 1473—1878.* Bp. 1925.

B) Mind a régi időkre vonatkozó jegyzékek és kiadványok vizsgálata, mind az újabb kori tartalmi hungarikumokat felsoroló bibliográfiák áttekintése meggyőzhet bennünket arról, hogy jelenleg olyan bibliográfiai rendszer, amely retrospektíven, kurrensen felölelné a magyar vonatkozású kiadványokat és kumulálva nyilvántartaná a kurrens bibliográfiákat, nem áll rendelkezésre.

A tartalmi hungarikumok számbavételével összefüggő, jelenleg folyó és általunk ismert munkálatok a közeljövőben kevés, kiadványban tükröződő eredményt ígérnek. Holott

a történelmi emlékek és hagyományok komplex kutatására irányuló törekvések igénylik a legrégebb időktől a jelenünkig terjedő bibliográfiai összegezéseket.

Az újabb kori, külföldi idegen nyelvű hungarikumok rendszerező számbavételének és a megismerés alapját képező dokumentumok gyűjtésének jelentősége a történelmi kutatás, a magyar szépirodalom és szakirodalom külföldi fogadtatásának megismerése szempontjából (az utóbbi hazánk kulturális, gazdasági és tudományos életének irányítása, a műszaki fejlesztés szemszögéből sem közömbös) — közismert.

A folyamatban levő retrospektív munkák között említést érdemel, hogy a közelmúltban Vekerdi József foglalkozott az Apponyi-féle hungarika-gyűjtemény utolsó részének publikációra szánt katalogizálásával.

A *kurrens* feldolgozásokat tekintve pedig itt is — tehát a tartalmi hungarikumról szólva — megismételhető lenne mindaz, amit a *Hungarica Irodalmi Szemlérlől* az előzőekben már elmondottunk.

Az Országos Széchényi Könyvtárban folyamatban van a *hungarika-adatgyűjtés* szervezettebb formájának kialakítása. A Hungarica Koordinációs Munkabizottság tagjai közül kijelölt témafelelősök a hazai mellett a külföldi bibliográfiai adatgyűjtéssel is foglalkoznak, és az egy-egy korszak bibliográfiai feldolgozásával megbízott munkacsoportok számára is rendszeres figyelmet végeznek.

A tartalmi hungarikumra is vonatkoznak mindazok a megállapítások, amelyeket a varsói cédula-csere szerződés alkalmazásáról, illetve az OSZK katalógusainak a szerepéről tettünk.

C) Javaslatok:

1. Munkahipotézisünk abból indultunk ki, hogy az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága által kijelölt alkalmi bizottságnak *kerettervet* kell összeállítania. A helyzetfelmérő és a *további munkálatok irányát* kijelölő vállalkozás közben megerősödött az a meggyőződés, hogy az egész bibliográfiai regisztrálási program kidolgozása során *súlypontokat* kell meghatározni. A keretterv elfogadása után az egyes fő feladatok részletes megtervezéséhez *tervtanulmányok* összeállítására vonatkozó elhatározásokat kell megfogalmazni. A személyi-intézményi és tartalmi hungarikumok bibliográfiai regisztrálása *reális tervének* kidolgozása érdekében egyes esetekben a korábban már meghatározott hungarika kategóriák gyakorlati alkalmazásának problémáit kell tisztázni. (A legújabbkori magyar szerzőség kérdése; mely esetekben hungarika és mely esetekben nem hungarika a XVI—XVII. századi turcika? stb.)

2. A személyi-intézményi hungarikum kérdésének áttekintése meggyőzően bizonyítja, hogy regisztrálásra *elsősorban* azok a nyomtatványok jöhetnek szóba, amelyeknek szellemi létrehozásában a hungarikum meghatározás III. A—B kategóriájába tartozó személyek és intézmények működtek közre, korszakonként differenciálva.

Különféle előmunkálatokat kell végezni: jegyzék formájában össze kell állítani a magyarnak tekintett személyek és intézmények névsorát; számba kell venni az 1801 előtti magyar származású nyomdászokat; meg kell vizsgálni, hogy a magyar possessorok feltárása reálisan milyen mértékben oldható meg.

3. A tartalmi hungarikumok teljességre törekvő bibliográfiai regisztrálási rendszerének kiépítését csak józan mértéktartással lehet elhatározni. A mindenre kiterjedő rendszer olyan szellemi és anyagi ráfordítást jelentő feladat lenne, amelynek megoldása körülményeink között lehetetlennek látszik. A dokumentumokra irányuló kutatásokban *fő irányokat* és *súlypontokat* kell meghatározni.

4. Szükséges az *RMK III.* munkálatok megindítása az 1800-as évvel bezárólag, mert ez viszonylag jól körülhatárolható és fontos anyagot ölel fel. Az elvi kérdések tisztázására készüljön tervtanulmány, majd kerüljön az illetékes fórumok elé megvitatásra. Az így jóváhagyott elvek alapján induljon meg az érdemi munka az OSZK-ban.

Kívánatos lenne az *Apponyi V. kötet* befejezése és megjelentetése, továbbá az *RMK I—III.* és az *Apponyi I—IV.* kötetek reprintelése.

5. A *külföldi nagykönyvtárak* fel nem tárt külföldi hungarikáinak fokozatos felkutatására erőfeszítéseket kell tenni. A felmérésekhez a külföldi nagykönyvtárak gyűjtőkori elhatárolása és a gyűjtemények jellege nyújthat támpontot. A Farmington-terv alapján az USA-ban a New York Publik Library a magyar vonatkozású iradalom gyűjtőhelye. Az NSZK-ban ugyanezt a feladatot az Universitätsbibliothek, Göttingen látja el. A British Museum könyvtárában történő kutatás is már bizonyos támpontokat nyerhet Czigány Lóránt ilyen jellegű kezdeményezéseinek kiépítése révén. A kiválasztott gyűjtemények és hagyatékok módszeres számbavétele nem csupán az említett, hanem számos más ország-

ban eddig feltáratlan dokumentumok (különlenyomatok, plakátok) bibliográfiai feltárását teszi lehetővé.

6. El kell végezni az országok szerinti vizsgálatokon túl az *egyes korszakok* keresztmetszetében történő áttekintést is. Emellett szól, hogy vannak teljesen „fehér foltok” 1860-tól szinte napjainkig.

A XIX—XX. századi külföldi magyar hungarika-kutatás bizonyos súlypontok köré csoportosuljon. Témák szerint különösen a következő hungarika-anyag rendszeres feldolgozására lenne szükség:

a) az 1848/49-es szabadságharc és az elnyomatás-korabeli magyar emigráció külföldi fogadtatása az egyes országokban. Itt elsősorban az angol, francia, német és amerikai sajtóközleményekre is kiterjedő analitikus feldolgozás lenne kívánatos (párhuzamosan szervezendő a külföldi nagykönyvtárakban végzendő kutatásokkal);

b) a dualizmus korának magyar kivándorlására vonatkozó külföldi irodalom számbavétele. Itt elsősorban az egyesült államok-beli folyóirat-irodalom és sajtóközlemények válogató jellegű feldolgozása a feladat;

c) az OSZK-ba került ún. Bánóczi-féle gyűjtemény külföldi hungarikáinak bibliográfiai feldolgozása. E feldolgozás anyagainak kiegészítése az 1919 utáni magyar emigrációra és a Tanácsköztársaságra vonatkozó külföldi irodalom feltárása. A Párttörténeti Intézet-tel közösen az OSZK által elvégzendő feladat lenne.

7. Javasoljuk a kurrens hungarika-bibliográfiai vállalkozások fejlesztését és egyes ciklusok kurrens bibliográfiai nyilvántartásai alapján témabibliográfiák elkészítését (pl. a nemzetiségi kérdés a külföldi irodalomban, az egyes művészeti ágak külföldi fogadtatásainak irodalma stb.).

8. A *műfaji* keresztmetszet jegyében folytatni kell a magyar szépirodalom és szakirodalom fordításainak rendszeres nyilvántartását, a kurrens kötetek kiadását.

9. Elvégzendő a *dokumentumtípusok* szerinti vizsgálódás is. Az *időszaki kiadványoknál* az intézményi hungarika kategória szempontja alkalmazandó, az egyes szerkesztőkre (személyi hungarika) nem terjeszthető ki a figyelem. A *térképekről* szólva: átfogó bibliográfiai munkát, ill. publikálás helyett csupán néhány külföldi gyűjtemény magyar vonatkozású térképeinek katalógusa jelent meg. Kezdeményezés szükséges e dokumentumtípusba tartozó nyomtatványok módszeres feltárásának elvi és gyakorlati szempontjainak tisztázására. A régi hungarika *zeneművek* jelentős része zenei illusztrálású kiadványok formájában a „nyomtatványok” csoportjában kerül regisztrálásra. Az ebbe a csoportba sorolható kevés, nem ilyen jellegű nyomtatvány bibliográfiai rögzítését helyesnek látszik az 1801-től kezdődő korszak vállalkozásainak hatáskörébe utalni. A *képek és metszetek* ügyében javasoljuk, hogy amennyiben ilyen önálló sokszorosítványon nincs szedett szöveg, úgy — a jelenlegi, intézmények közötti profil értelmében — a hungarika anyag gondozója továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeum metszetgyűjteménye legyen. Az OSZK birtokában is van jelentős hungarika metszetgyűjtemény (Apponyi, ex-libris stb.), de a mai gyakorlat szerint a bibliográfiai regisztrálás a történeti múzeum hatáskörébe tartozik.

10. A Magyar Könyvszemle váljék még jobban a hungarika bibliográfiai regisztrálási feladatok és eredmények közlésének műhelyévé. Ha gyarapodnak a közlemények és adatközlések, meggondolandó egy „Miscellanea Hungarica” jellegű kiadvány életrekeltése, melyben a könyvtörténeti és tartalmilag hungarika vonatkozású részadatok kerülnének publikálásra.

11. Törekedni kell arra, hogy a hazai tudományos és egyházi könyvtárak birtokában levő eddig bibliográfiailag fel nem dolgozott hungarika-anyag feltárása és a feltárás publikálása megtörténjék. Ehhez megfelelő adadémiai támogatás biztosítandó.

12. Meg kell indítani a külföldön végzendő kutatások előkészítését szolgáló tervszerű és módszeres hazai előmunkálatokat az itthon rendelkezésre álló adatok gyűjtésével. A magyar vonatkozású, külföldön keletkezett könyvtári dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának elsődleges forrásai ugyanis a rendelkezésre álló külföldi kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfiák, bio-bibliográfiák, életrajzi lexikonok, címterek, könyvtári katalógusok (szerzői és szakkatalógus), valamint a külföldi magyar kulturális intézmények (kutatóközpontok) és a külföldi egyetemeken működő magyar lektorátusok dokumentációs szolgáltatásai.

(1978.)

3.

Mindkét dokumentumot külön-külön megtárgyalta előbb az Országos Széchényi Könyvtár Vezető Tanácsa, majd a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának és a Kulturális Minisztérium Könyvtárügyi Osztályának Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága.

Főleg a kéziratok katalógusokban történő regisztrálása kérdésében hangzottak el módosító indítványok. Az OSZK Vezetői Tanácsának állásfoglalása (1977. április) szerint például: annak elismerése mellett, hogy a központi kézirat-katalógus felállítása nemzeti könyvtári feladat, az e téren teendő javaslat megfogalmazása — különös tekintettel a Kézirattár jelenlegi helyzetére — további megfontolást igényel. Az MTA és a KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának ülésén pedig a keretterv második részének vitáján (1978. április) főként Mezey László elnök tett a Magyarország jelenlegi határain kívül levő kéziratok feltárása, számbavétele kérdésében figyelmen kívül nem hagyható értékes megjegyzéseket. A szakértői vélemény olyan jelentős, hogy a kerettervnek a kéziratokra vonatkozó fejezete voltaképpen módszertanilag átdolgozásra szorul. Az országos kéziratkatalógus munkálatai is — a kerettervbe foglaltaktól eltérően — Mezey László szervezési vázлата szerint indulnak el: az országos kéziratnyi állományának feltárására úgy, hogy az országos állományon belül a három nagy könyvtár (OSZK, ELTE Könyvtára, MTA Könyvtára) kézíratainak feltárását saját feladatának tekintse.

A nyomtatott hungarikumokkal kapcsolatos elvi és gyakorlati problémák tisztázásához vezető út sok évtized óta ismert és járt, ám a tanácskozó testületek joggal vetették fel, hogy a nyomtatványok bibliográfiai regisztrálásával kapcsolatban a feladatokat határozottabban rangsorolni kell.

A két részből álló keretterv tehát továbbfejleszthető, finomítható, ám már így is alapul szolgálhatott és szolgált is a folyamatban levő munkálatok tervszerűbb továbbviteléhez, illetve új vállalkozások elindításához.

Az átfogó program felvázolása tette lehetővé a *Történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása* című tervezett főirány munkálataiba bekapcsolódást, azoknak a vállalkozásoknak az indítását, amelyeket a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság jóváhagyott és amelyeket 1978-tól pénzeszközeivel támogat.

Ez a program adott biztatást a régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája munkálatainak megtervezéséhez és elindításához is, amelyekről Borsa Gedeon e folyóirat 1978. évi 3–4. számában már számot adott.⁶

⁶ BORSZA Gedeon: *A régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája.* = Magyar Könyvszemle 1978. 3–4. sz. 303–313.